

УДК 343.412
DOI <https://doi.org/10.32782/39221488>

Степаненко О. В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»
<https://orcid.org/0000-0003-4677-9868>*

ЗАОХОЧУВАЛЬНІ ЗАХОДИ В СИСТЕМІ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ У РАЗІ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНОГО З ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ

INCENTIVE MEASURES IN THE SYSTEM OF MEASURES OF A CRIMINAL LEGAL NATURE IN THE EVENT OF COMMISSION OF A CRIMINAL OFFENSE RELATED TO DOMESTIC VIOLENCE

Стаття присвячена визначенню місця заохочувальних заходів в системі заходів кримінально-правового характеру у разі вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством. Встановлено, що звільнення від кримінальної відповідальності досить рідко застосовується до осіб, які вчинили домашнє насильство, хоча така законодавча можливість існує. Також простежується зменшення випадків застосування даних заохочувальних заходів, що певним чином обумовлено тенденціями в цій сфері. Зроблено висновок, що за наявності передбачених законодавством умов, щодо особи, яка вчинила домашнє насильство (ст. 126-1 КК України) можуть бути застосовані лише наступні види звільнення від кримінальної відповідальності: у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК України); у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48 КК України); у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 48 КК України). Якщо мають місце інші види кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, то за наявності визначених в законі умов, можуть бути застосовані також інші види звільнення від кримінальної відповідальності, а саме – у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК України), у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України) та із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 97 КК України). Також зазначено, що в контексті домашнього насильства шире каяття, як умова звільнення має відображати психічний стан кривдника та передбачати його глибокі внутрішні переживання того, що сталося, моральне засудження своєї протиправної поведінки, почуття сорому, докорів сумління і готовність нести кримінальну відповідальність. Шире каяття проявляється у самозасудженні кривдником вчиненого ним діяння, його наслідків, прагненні усунути нанесену шкоду та рішенні не вчиняти більше кримінальних правопорушень.

Ключові слова: *домашнє насильство, кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством, звільнення від кримінальної відповідальності.*

The article focuses on determining the place of incentive measures in the system of measures of a criminal law nature in case of the commission of a criminal offense related to domestic violence. It is established that exemption from criminal liability is rarely applied to perpetrators of domestic violence, although such a legislative possibility exists. There is also a decrease in the use of these incentive measures, which in a certain way is due to trends in this area. It is concluded that if there are conditions provided for by law, in relation to a person who has committed domestic violence (Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine (CC of Ukraine)), only the following types of exemption from criminal liability can be applied: in connection with the transfer of a person on bail (Article 47 of the CC of Ukraine); in connection with a change in the situation (Article 48 of the CC of Ukraine); due to the expiration of the statute of limitations (Article 48 of the CC of Ukraine). If there are other types of criminal offenses related to domestic violence, then, if there are conditions specified in the law, other types of exemption from criminal liability may be applied, namely, in connection with the current repentance (Article 45 of the CC of Ukraine), in connection with reconciliation of the perpetrator with the victim (Article 46 of the CC of Ukraine) and with the use of coercive educational measures (Article 97 of the CC of Ukraine). It is also noted that in the context of domestic violence, full confession (sincere repentance), as a condition for release, should reflect the mental state of the offender and provide for his/her deep inner feelings of what happened, moral condemnation of his/her unlawful behavior, a sense of shame, remorse and readiness to bear criminal responsibility. Full confession (sincere repentance) is manifested in self-condemnation by the offender of the act committed by him/her, its consequences, the desire to eliminate the harm caused and the decision not to commit more criminal offenses.

Key words: *domestic violence, criminal offence, related to the domestic violence, exemption from criminal liability.*

Звільнення від кримінальної відповідальності досить рідко застосовується до осіб, які вчинили домашнє насильство, хоча така законодавча можливість існує. Крім того, простежується зменшення випадків застосування даних заохочувальних заходів, що певним чином обумовлено тенденціями в цій сфері.

Так, у 2020 році у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, було звільнено – 154, у зв'язку із зміною обстановки – 4 особи, у зв'язку з передачею особи на поруки – 1 особу [1]; у 2021 році – у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, було звільнено – 37 осіб, у зв'язку із зміною обстановки – 17 осіб, у зв'язку з передачею особи на поруки – 5 осіб [2]; у 2022 рік у зв'язку з дійовим каяттям, було звільнено – 2 особи, у зв'язку з примиренням винного з потерпілим – 8, у зв'язку із зміною обстановки – 7 осіб, у зв'язку з передачею особи на поруки – 1 особу [3].

При цьому, вказані статистичні дані настановлюють на питання, чи дотримано вимоги КК України у частині застосування звільнення від кримінальної відповідальності з наступних причин. Відповідно до ст. 12 КК України кримінальне правопорушення, передбачене ст. 126-1 КК України належить до нетяжких злочинів. При цьому, суб'єктивна сторона даного злочину характеризується виключно умисною формою вини. В свою чергу, відповідно до ст. 46 КК України особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду. Таким чином, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим особи, яка вчинила домашнє насильство передбачене ст. 126-1 КК України суперечить законодавчим приписам. Це саме стосується і звільнення від кримінальної відпо-

відальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК України).

В судовій практиці є приклади коли суд цілком виправдано відмовляє в задоволенні клопотання про таке звільнення. Так, зазначено, що «потерпіла ОСОБА_5 подала письмове клопотання про закриття кримінального провадження у зв'язку з тим, що обвинувачений ОСОБА_4 вибачився та проявив розкаяння у скоєному, потерпіла не має моральних та матеріальних претензій та образ не тримає. Обвинувачений ОСОБА_4 підтримав клопотання потерпілої, просив звільнити його від кримінальної відповідальності та закрити кримінальне провадження. У судовому засіданні прокурор заперечувала щодо звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням з обвинуваченим». Далі суд зазначає, що «у відповідності до ст. 12 КК України кримінальне правопорушення, передбачене ст. 126-1 КК України відноситься до нетяжких злочинів. При цьому суб'єктивна сторона даного злочину характеризується виключно умисною формою вини. Враховуючи наведене, оскільки злочин, передбачений ст. 126-1 КК України є умисним нетяжким, то звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК України є неможливим» [4]. Позиція суду цілком відповідає положенням чинного КК України.

Поряд з цим, в судовій практиці є приклади виправданого застосування до особи, яка вчинила домашнє насильство (ст. 126-1 КК України) звільнення від кримінальної відповідальності передбаченого ст. 46 КК України. Так, в судовому рішенні зазначено, що «у підготовчому судовому засіданні від потерпілої ОСОБА_4 надійшло письмове клопотання про звільнення обвинуваченого ОСОБА_6 від кримінальної відповідальності, у зв'язку з примиренням, тобто на підставі ст. 46 КК України. Обвинувачений ОСОБА_6 у судовому засіданні просив закрити кримінальне провадження відносно нього на підставі ст. 46 КК України, так як він примирився з потерпілою. Захисник ОСОБА_5 підтримав клопотання потерпілої. Прокурор ОСОБА_3 не заперечувала проти задоволення клопотання потерпілої та звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням обвинуваченого з потерпілою. Розглянувши клопотання потерпілої,

вислухавши думку інших учасників судового засідання, суд приходить до висновку, що клопотання підлягає задоволенню з наступних підстав. Судом встановлено, що кримінальне правопорушення, яке інкримінується обвинуваченому ОСОБА_6 вчинено у січні-листопаді 2019 року. Дії ОСОБА_6 кваліфіковані за ст. 126-1 КК України (у редакції 2019 року), за яке передбачено покарання у виді громадських робіт на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або арешту на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк до двох років. Згідно з ст. 12 КК України (у редакції 2019 року), вказаний злочин віднесений до злочинів невеликої тяжкості. Відповідно до ст. 46 КК України (у редакції 2019 року), особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду» [5].

Тобто, враховуючи, що Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» № 2617-VIII набув чинності 1 липня 2020 року, то якщо діяння передбачене ст. 126-1 КК України було вчинено до 1 липня 2020 року, то цілком законодавчо можливо звільнити кривдника від кримінальної відповідальності з підстав, які передбачені в ст. 45-46 КК України та ст. 97 КК України. Враховуючи ці положення, цілком зрозумілим є вказані вище статистичні дані, відповідно до яких – у 2020 році у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, було звільнено – 154, а у 2022 році – всього 8 осіб.

Водночас в судовій практиці є випадки застосування звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примирення винного з потерпілим навіть у випадку відсутності на це законних підстав. Так, в судовому рішенні зазначено, що «з липня 2021 по жовтень 2022 року в квартирі АДРЕСА_2, ОСОБА_4 систематично вчиняв психологічне та фізичне насильство щодо своєї матері – ОСОБА_5, ІНФОРМАЦІЯ_2, з якою перебуває у сімейних та близьких відносинах, що призводило до психологічних страждань останньої, у формі тривоги, страху і приниження, погіршення якості

життя. У судовому засіданні обвинувачений ОСОБА_4 та потерпіла ОСОБА_5 подали до суду клопотання, в якому просили закрити кримінальне провадження в зв'язку з примиренням потерпілої з обвинуваченим. Як вбачається з матеріалів кримінального провадження ОСОБА_4 пред'явлено обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України, який є нетяжким злочином. Судом встановлено, що ОСОБА_4 вперше притягується до кримінальної відповідальності, щиро розкався, активно сприяв розкриттю кримінального правопорушення, примирився з потерпілою» [6]. При цьому, судом пропущено досить важливий аспект, що в даному випадку має місце умисний нетяжкий злочин, а в ст. 46 КК України йдеться саме про необережний нетяжкий злочин. Далі в рішенні вказано, що «враховуючи наведені обставини, які свідчать про наявність матеріально-правових підстав, передбачених ст. 46 КК України та процесуально-правових підстав звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням винного з потерпілим, враховуючи, що за наявності сукупності вказаних обставин таке звільнення є обов'язком, а не правом суду, суд приходить до висновку, що ОСОБА_4 необхідно звільнити від кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України, оскільки закриття провадження в справі не суперечить закону, не порушує нічийх прав та є підставою для винесення ухвали про звільнення ОСОБА_4 від кримінальної відповідальності» [6].

Тому, враховуючи такі випадки в судовій практиці та те, що з моменту набрання чинності змін до КК України, відповідно до яких домашнє насильство (ст. 126-1 КК України) визначається як нетяжкий злочин, варто звернути увагу на неможливість звільнити особу, яка вчинила такий злочин від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК України), у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України) та із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 97 КК України). Якщо буде встановлено, що особа вчиняла домашнє насильство до 1 липня 2020 року, то більш виправданим буде застосування звільнення від кримінальної

відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності, адже відповідно до положення п. 2 ч. 1 ст. 49 КК України, особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею кримінального правопорушення і до дня набрання вироком законної сили минули три роки – у разі вчинення кримінального проступку, за який передбачено покарання у виді обмеження волі, чи у разі вчинення нетяжкого злочину, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років.

Що стосується, інших видів звільнення від кримінальної відповідальності, які передбачені ст. 47-48 КК України, то враховуючи, що їх застосування є правом, а не обов'язком суду, вони досить рідко застосовуються щодо особи, яка вчинила домашнє насильство. Відповідно до ст. 47 КК України звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки може мати місце за сукупності таких умов: 1) особа вчинила кримінальне правопорушення вперше; 2) діяння належить до кримінального проступку або нетяжкого злочину; 3) особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, щиро розкалася, що свідчить про її бажання спокутувати провину перед колективом та виправити свою поведінку; 4) колектив підприємства, установи чи організації звернувся з клопотанням про передачу йому на поруки такої особи; 5) особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, не заперечує проти закриття кримінального провадження за цією нереабілітуючою підставою. Відповідно до роз'яснень, викладених у п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України № 12 від 23.12.2005 року «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності», особу можна звільнити від кримінальної відповідальності з передачею на поруки (ст. 47 КК України) за умови, що вона вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості. Підставою такого звільнення є щире розкаяння особи, яке свідчить про її бажання спокутувати провину перед колективом підприємства, установи чи організації та виправити свою поведінку [7].

В аспекті домашнього насильства постає питання про можливість встановлення такої умови, як «щире розкаяння» в силу того, що

відповідно до положень ст. 126-1 КК України домашнє насильство має бути вчинено систематично. Про це також наголошується в судовій практиці. Так, рішенням суду зазначено, що «ОСОБА_6 хоч і обвинувачується у вчиненні злочину, передбаченого ст. 126-1 КК України, який відповідно до ст. 12 КК України, є нетяжким та вчинив злочин вперше, проте, на думку колеґії суддів, щиро не розкався, оскільки систематично вчиняє дії аналогічного характеру щодо своєї матері, за що був притягнутий до адміністративної відповідальності. Більш того, в ході апеляційного перегляду матеріалів кримінального провадження встановлено, що ОСОБА_6 знову підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України, вчиненого ним щодо своєї матері 16.11.2021 р., тобто після винесення рішенням судом першої інстанції. За таких обставин, підстав вважати, що ОСОБА_6 щиро розкався та бажає спокутувати провину перед колективом та виправити свою поведінку, – немає. Таким чином, районним судом не дотримано усіх передумов для можливості застосування ст. 47 КК України та прийнято поспішне рішення про можливість звільнення ОСОБА_6 від кримінальної відповідальності на підставі ст. 47 КК України [8].

Таким чином, вирішуючи питання про доцільність звільнення від кримінальної відповідальності особи за вчинення домашнього насильства, суд повинен особливу увагу звернути на таку умову звільнення як «щире каяття». Щире розкаяння характеризує суб'єктивне ставлення винної особи до вчиненого злочину, яке виявляється в тому, що вона визнає свою провину, висловлює жаль з приводу вчиненого та бажання виправити ситуацію, що склалася [7].

При цьому в судовій практиці, ніяким чином не розкривається, в чому полягає щире каяття особи, яка вчинила домашнє насильство, а тільки вказується «приймаючи до уваги щире каяття обвинуваченого та його згоду на закриття кримінального провадження, те що наявні всі, передбачені ст. 47 КК України, підстави для звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності, суд вважає за можливе звільнити обвинуваченого ОСОБА_5 від кримінальної відповідальності за обвинуваченням у вчиненні кримінального

правопорушення передбаченого ст. 126-1 КК України, у зв'язку з передачею його на поруки трудовому колективу Міському Комунальному підприємству «Косів» Косівської міської ради Івано-Франківської області, якщо він протягом року з дня передачі його на поруки колективу підприємства виправдає довіру колективу, не ухилятиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадський порядок» [9]. Водночас враховуючи, що обов'язковою ознакою домашнього насильства є систематичність, яка відображає насильницьку лінію поведінки винного щодо потерпілого, щодо даної категорії справ принципово важливе значення має стати детальна характеристика такої обов'язкової умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки як «щире каяття».

В контексті домашнього насильства щире каяття, як умова звільнення має відображати психічний стан кривдника та передбачати його глибокі внутрішні переживання того, що сталося, моральне засудження своєї протиправної поведінки, почуття сорому, докорів сумління і готовність нести кримінальну відповідальність. Щире каяття проявляється у самозасудженні кривдником вчиненого ним діяння, його наслідків, прагненні усунути нанесену шкоду та рішення не вчиняти більше кримінальних правопорушень. Вказана форма посткримінальної поведінки особи свідчить про те, що в особи відбулися суттєві позитивні зміни соціальних орієнтацій, які знижують ступінь її соціальної небезпечності. При цьому, щире каяття не є тотожним поняттям до визнання вини (визнання особою факту вчинення нею кримінального правопорушення) [10].

Що стосується звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48 КК України), то застосування вказаного виду звільнення часто має місце у випадках примирення кривдника з потерпілою особою. Так, в судовому рішенні зазначено, «потерпіла ОСОБА_6 звернулася до суду з письмовим клопотанням про звільнення ОСОБА_4 (обвинуваченого) від кримінальної відповідальності в зв'язку із зміною обстановки на підставі ст. 48 КК України. Зазначила, що на даний час вона разом із дітьми та ОСОБА_4 проживають у будинку по АДРЕСА_1 однією

сім'єю. ОСОБА_4 повністю її із дітьми забезпечує матеріально, постійно ходить на роботу, щоб забезпечити їх, вони спільно займаються виховання дітей, він перестав вживати алкогольні напої уже тривалий час, з того часу вони підтримують нормальні сімейні відносини. ОСОБА_4 не вчиняє більше насильства в сім'ї [11]. В аналізованому рішенні судом підкреслено, що «ст. 48 КК України визначає дві окремі самостійні умови для звільнення особи від кримінальної відповідальності внаслідок зміни обстановки, а саме: коли вчинене особою діяння втратило ознаки суспільної небезпечності або коли ця особа перестала бути суспільно небезпечною. Для застосування ст. 48 КК України необхідно встановити, що після вчинення певного злочину обстановка змінилася таким чином, що вчинене діяння вже не може розглядатися як суспільно небезпечне. Враховуючи конкретні обставини, встановлені в ході судового розгляду, зокрема визнання обвинуваченим своєї провини у вчиненні кримінального правопорушення, активного сприяння розкриттю правопорушення, зміни обстановки, а саме поведінки обвинуваченого, який перестав вживати спиртні напої, допомагає потерпілій у вихованні трьох неповнолітніх дітей, повністю забезпечує сім'ю матеріально, не вчиняє насильства в сім'ї, суд доходить до висновку, що ОСОБА_4 перестав бути суспільно-небезпечним. Також суд враховує, що ОСОБА_4 за місцем проживання характеризується посередньо, раніше не судимий, також не притягувався до кримінальної відповідальності за час судового розгляду кримінального провадження» [11].

Вказана позиція судів цілком узгоджується з пунктом 7 Постанови Пленуму Верховного суду України «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» від 23 грудня 2005 № 1 в якій визначено, що для застосування ст. 48 КК України необхідно встановити, що після вчинення певного злочину обстановка змінилася таким чином, що вчинене діяння вже не є суспільно небезпечним. Особу можна визнати такою, що перестала бути суспільно небезпечною, у разі, коли вона сама або обстановка навколо неї зазнала таких змін, що унеможливають вчинення нею нового злочину [7].

Підсумовуючи можна зробити висновок, що за наявності передбачених законодавством умов, щодо особи, яка вчинила домашнє насильство (ст. 126-1 КК України) можуть бути застосовані лише наступні види звільнення від кримінальної відповідальності: у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК України); у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48 КК України); у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 48 КК України). Якщо

мають місце інші види кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, то за наявності визначених в законі умов, можуть бути застосовані і інші види звільнення від кримінальної відповідальності, а саме – у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК України), у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України) та із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 97 КК України).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Судова влада України. Інформація про результати розгляду справ (проваджень) у сфері протидії домашньому насильству за 2020 р. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/nasilstvo_20
2. Судова влада України. Інформація про результати розгляду справ (проваджень) у сфері протидії домашньому насильству за 2021 р. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/nasilstvo_21
3. Судова влада України. Інформація про результати розгляду справ (проваджень) у сфері протидії домашньому насильству за 2022 р. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/dom_nacilctvo_22
4. Ухвала Малиновського районного суду м. Одеси від 22 лютого 2023 року у справі № 521/2215/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109241751>
5. Ухвала Олевського районного суду Житомирської області від 15 листопада 2022 року у справі № 287/311/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107389746>
6. Ухвала Гадацького районного суду Полтавської області від 13 березня 2023 року у справі № 526/2377/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109505791>
7. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : Постанова Верховного суду України від 23.12.2005 № 12 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0012700-05>
8. Ухвала Чернівецького Апеляційного Суду від 14 грудня 2021 року у справі № 717/1201/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101925963>
9. Ухвала Косівського районного суду Івано-Франківської області від 28 листопада 2022 року у справі № 347/2697/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107537253>
10. Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду 10 вересня 2019 року у справі № 761/23886/14-к. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/84229848>
11. Ухвала Тульчинського районного суду Вінницької області від 13 липня 2023 року у справі № 148/1923/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112174552>